

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ МОНІТОРИНГУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

В статті розкрито актуальність досліджуваної проблематики, з'ясовано сутність регіонального моніторингу та подано оцінку його ролі в системі регіонального менеджменту. Охарактеризовано складові регіонального моніторингу та особливості його використання в різних сферах управлінської діяльності, зокрема в сфері стратегічного планування. Обґрунтовано, що інформаційно-аналітична система регіонального моніторингу включає інформаційну, аналітичну та прогностичну складову. Доведено, що виділення останньої складової дозволяє здійснювати в процесі проведення регіонального моніторингу не тільки оцінку реальної ситуації в регіонах, а й оцінити прогностичні тенденції розвитку та наслідки реалізації прийнятих управлінських рішень.

Акцентовано увагу на передбаченому у стратегіях розвитку різних регіонів України організаційно-інституційному механізмі моніторингу реалізації регіональних стратегій. Представлено аналіз проблем, які знижують ефективність моніторингу реалізації регіональних стратегій. Проаналізовано структуру та представлено систему випереджувальних індикаторів, які використовуються в країнах ЄС. Запропоновано авторську систему показників, які слід вважати випереджувальними індикаторами та доведено доцільність їх використання при проведенні регіонального моніторингу. Ці показники забезпечать реалізацію прогностичної функції регіонального моніторингу і охоплюють показники різних сфер управлінської та економічної діяльності і різний набір компонент.

Ключові слова: *регіональний моніторинг, регіон, інформаційно-аналітичне забезпечення, управління, стратегічне планування, випереджувальні індикатори.*

S.L. SHULTS

State Institution "Institute of Regional Studies named after M.I. Dolishnyi NAS of Ukraine"

N.M. KLYM

Ukrainian National Forestry University

The article reveals the relevance of the researched issues, clarifies the essence of regional monitoring and provides an assessment of its role in the regional management system. The components of regional monitoring and the features of its use in various areas of management activity, in particular in the field of strategic planning, are characterized. It is substantiated that the information and analytical system of regional monitoring includes an information, analytical and forecasting component. It is proven that the allocation of the latter component allows not only to assess the real situation in the regions in the process of regional monitoring, but also to assess the forecast development trends and the consequences of the implementation of the adopted management decisions. The attention is focused on the organizational and institutional mechanism for monitoring the implementation of regional strategies provided for in the development strategies of various regions of Ukraine. An analysis of the problems that reduce the effectiveness of monitoring the implementation of regional strategies is presented. The structure is analyzed and a system of leading indicators used in the EU countries is presented. The author's system of indicators, which should be considered leading indicators, is proposed and the feasibility of their use in regional monitoring is proven. These indicators will ensure the implementation of the predictive function of regional monitoring and cover indicators of various spheres of management and economic activity and a different set of components.

Keywords: regional monitoring, region, information and analytical support, management, strategic planning, leading indicators.

Постановка проблеми. В умовах європейської інтеграції України одним із важливих завдань є імплементація європейських правових норм та цінностей, ключових принципів та вимог до

організації і функціонування системи управління територіальним розвитком. Зростання міжрегіональної та внутрішньорегіональної диспропорційності за рівнем соціально-економічного розвитку, накопичення проблем територіального розвитку зумовлює необхідність удосконалення і загалом оновлення інструментів реалізації регіональної політики в Україні здатних забезпечити нарощення власного потенціалу територій. Традиційні методи управління не дозволяють оперативно приймати рішення через тривалість збору і обробки інформації, або недостатньою обґрунтованістю прийнятих рішень через неповноту і не актуальність використаної інформації.

У зв'язку з цим, невід'ємним елементом в механізмі управління територіальним розвитком має бути ефективний регіональний моніторинг, який забезпечить створення інформаційної системи про регіон, його потенціал і потреби.

Проблеми інформаційного забезпечення регіонального розвитку активно обговорюються у вітчизняній науковій літературі протягом останніх років. Питання статистичного оцінювання соціально-економічного розвитку знайшли своє відображення в працях учених-статистиків: А. Головача, В. Данилка, І. Єлісєєвої, А. Єріної, В. Захожая, В. Михайлова, М. Пугачової, В. Саріогло та ін. Однак методичні аспекти проведення моніторингових спостережень за соціально-економічними процесами в регіонах, які б відображали реальну ситуацію та дозволяли спрогнозувати наслідки певних управлінських рішень є недостатньо проробленими.

Метою статті є визначення ролі регіонального моніторингу в системі управління регіональним розвитком і окреслення кола проблем методично-інформаційного забезпечення територіального управління, а також подання пропозиції щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Вже сьогодні в практиці управління регіональним розвитком використовують моніторинг. Відповідно до заходів щодо реалізації Концепції державної регіональної політики (розділ 2 п. 6 розпорядження Кабінету Міністрів України № 437-р від 13.09.01) на центральному рівні було розроблено проект Концепції створення державних і регіональних інформаційних систем про регіони.

На даний час відсутня типова організаційно-функціональна структура системи інформаційно-аналітичного забезпечення регіональних органів управління всіх рівнів, не розроблені єдині нормативні вимоги до розробки системоутворюючих компонентів, адаптації, тиражування та експлуатації проектних рішень у складі системи інформаційно-аналітичного забезпечення регіональних органів управління з урахуванням державних, відомчих – галузевих, регіональних і міжрегіональних інтересів.

Відзначимо, що моніторинг є специфічною складовою розроблення і впровадження програм та важливим інструментом для результативного управління й стратегічного позиціонування в майбутньому. Моніторинг - це процес регулярного збору та фіксації даних про ключові елементи реалізації програми протягом періоду її впровадження задля виявлення проміжних результатів і досягнень, своєчасного виявлення проблем та відхилень від запланованих результатів і здійснення необхідних коригувань, забезпечення ефективного використання ресурсів, мінімізації негативних наслідків, визначення можливостей для подальшого розвитку програми тощо. У загальному вигляді моніторинг характеризується як початкова ланка у системі: моніторинг - аналіз - розробка (коригування) політики досягнення бажаної динаміки. Тому завданням моніторингу є не тільки спостереження, а й накопичення фактів про стан реалізації програми [1].

Існують два види моніторингу, зокрема, моніторинг результатів і моніторинг процесу. Він допомагає зосередитися на найважливіших результатах управлінської діяльності і спостерігати за прогресом, який досягається в ході певної діяльності чи певних заходів, завдяки чому зацікавлені сторони отримують інформацію про досягнення цілей та завдань. гідно з рекомендаціями ПРООН, він має надати відповідь не лише на запитання «Чи здійснюється запланована діяльність?», а й на запитання «Чи спостерігається прогрес на шляху досягнення окреслених результатів?» [2, с.16]. Цілі моніторингу – це надання інформації, що допомагає підвищити якість управлінської діяльності на шляху досягнення запланованих результатів.

Сьогодні на центральному рівні щорічно проводяться моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів та міст України. Крім того, Національний інститут стратегічних досліджень та інші наукові інституції видають серію щоквартальних випусків стратегічного моніторингу розвитку регіонів України. Випуски готуються регіональними філіалами Інституту у містах Дніпропетровську, Львові, Одесі, Ужгороді та Харкові. Ця інформація використовується для аналітико-прогнозного забезпечення реалізації Державної стратегії регіонального розвитку та регіональної політики України.

Слід зазначити, що найбільш поширеним в практиці управління територіальним розвитком є

моніторинг реалізації регіональних стратегій. Саме ця сфера діяльності пов'язана з проведенням моніторингу. Впровадження системи моніторингу у цій сфері діяльності передбачає визначення системи показників, які б не тільки найповніше відображали тенденції соціально-економічного розвитку регіону, а й зміни щодо реалізації пріоритетів та операційних цілей регіональної стратегії та ресурсних можливостей її подальшої реалізації.

В основі будь-якого моніторингу лежать індикатори. Індикатори - це показники, за допомогою яких здійснюється моніторинг і визначається рівень прогресу щодо виконання окремих завдань програми, досягнення очікуваних результатів тощо. Для потреб моніторингу застосовують різні типи індикаторів [1].

Постанова КМУ «Про затвердження порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку» від 2011 року розширила законодавче унормування питань моніторингу регіональних стратегій розвитку. В ній йдеться про основне завдання моніторингу реалізації регіональної стратегії (визначення стану виконання заходів регіональної стратегії та аналіз соціально-економічного розвитку), процедуру призначення відповідального за проведення моніторингу та оцінки, вимоги до показників та інформації, на підставі якої проводиться моніторинг та оцінка, а також складові щорічного підсумкового звіту про результати реалізації регіональної стратегії, особливості його заслуховування та оприлюднення у засобах масової інформації [3]. Можливість визначати відповідального за проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональної стратегії розвитку покладена на Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські держадміністрації [4].

Незважаючи на це, моніторингу, як ключовому елементу у структурі механізму реалізації стратегії, в законодавстві України, а у подальшому і в стратегічних планах економічного та соціального розвитку територій, приділяється недостатньо уваги. Наприклад, в «Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку», наголошується лише на тому, що «місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні визначати критерії та запроваджувати моніторинг реалізації стратегій, програм та угод регіонального розвитку та періодично корегувати програмно-прогностичні документи з урахуванням першочергових завдань регіонального розвитку» [5].

Не всі розроблені сьогодні регіональні стратегії розвитку включають розділ присвячений моніторингу реалізації цих стратегічних документів, а ті, що містять інформацію з проведення моніторингу, метою якого має бути корегування стратегії не є досконалими. Позитивним є досвід розробки та реалізації стратегії Львівської області у якій передбачено щоквартальний моніторинг кінцевих показників, який реально проводиться здебільшого на базі статистичних даних.

В стратегії Закарпатській області йдеться про моніторинг програм та проектів, а також громадської думки. Завданнями соціально-економічного моніторингу Тернопільської області було визнано: контроль за дотриманням виконання окремих стратегічних завдань; аналіз поступу стосовно запланованих результатів; аналіз причин невиконання окремих стратегічних завдань, формування рекомендацій з метою усунення недоліків; аналіз змін зовнішнього оточення – законодавства, конкуренції в регіоні, економічного стану; аналіз внутрішніх соціально-економічних змін; аналіз економічних та соціальних змін на території в результаті виконання стратегічного плану, оцінка ефективності і реалістичності окремих його складових; виявлення критично важливих, з точки зору їх реалізації, елементів стратегічного плану. [5].

На нашу думку, для запровадження ефективного моніторингу реалізації будь-якої стратегії на початковому етапі доцільно:

- визначити потребу, джерела та користувачів інформації;
- розробити структуру та технологію створення бази даних;
- зібрати інформацію та розробити матрицю бази даних.

В цілому для формування системи регіонального стратегічного моніторингу необхідно:

- створити постійно діючу систему збору, аналізу і розповсюдження інформації;
- провести додаткові інформаційно-аналітичні досліджень з оцінки стану, тенденцій соціально-економічного розвитку регіону;
- виявити проблеми реалізації стратегічних напрямів розвитку регіону;
- оцінити результатів впровадження конкретних заходів регіональної політики.

Результати моніторингу повинні використовуватись для підвищення ефективності реалізації стратегій. Виявлені під час проведення моніторингу порушення можуть стати підґрунтям для прийняття управлінських рішень щодо для своєчасного втручання, в т.ч. щодо збільшення або припинення фінансування конкретних заходів та проектів.

Зазначимо, що відповідальними за здійснення моніторингу реалізації регіональних стратегій визначені зазвичай Головні управління економіки облдержадміністрацій та управління статистики. В деяких стратегіях пропонується створити спеціальні органи, які формуватимуться з представників різних секторів економіки регіонів. Така ситуація лише підтверджує те, що в Україні не сформовано цілісний підхід до організації інформаційно-аналітичного забезпечення розробки та впровадження регіональних стратегій розвитку та їх моніторингу.

Як зазначалось вище, впровадження системи моніторингу передбачає визначення системи показників, які б не тільки найповніше відображали тенденції соціально-економічного розвитку регіону, а й зміни щодо реалізації пріоритетів та операційних цілей регіональних стратегій та ресурсних можливостей її подальшої реалізації.

Як відомо, інформаційно-аналітична система моніторингу має включати дві складові – інформаційну та аналітичну. Вважаємо за доцільне введення прогностичної складової. Інформаційна складова передбачає створення багаторівневої структури для передачі даних від місця виникнення інформації до центральних органів державної влади з використанням інформації на кожному рівні для потреб управління відповідним регіоном.

Аналітична складова передбачає використання інформаційною системою наявних масивів даних для синтезу і аналізу нової інформації та вироблення пропозицій щодо змісту можливих варіантів управлінських рішень, що пропонуються на розгляд регіональній виконавчій владі. При цьому можуть залучатися різні елементи систем підтримки прийняття рішень.

Прогнозна складова має містити систему індикаторів, які дозволять прогнозувати зміни економічної активності, тобто передбачити визначення показників, що характеризують очікувані зміни в економіці та забезпечують високий рівень передбачуваності цих змін. У світовій практиці такі індикатори називають випереджальними. Вони використовуються у розвинених країнах світу для прогнозування змін макроекономічної кон'юнктури здебільшого відображають поточний стан виробничого та споживчого секторів, фондового ринку і потенційну величину споживчого та інвестиційного попиту та пропозиції. Як свідчить досвід використання прогностичних випереджувальних індикаторів у розвинених країнах Європи, найбільш вживаними є показники, що характеризують виробничу активність суб'єктів господарювання, обсяг їх інвестицій в товарно - матеріальні запаси та співвідношення потенційного та поточного обсягів попиту [6].

У Франції, наприклад, застосовується національна методика, згідно з якою деталізуються всі види економічної активності на макrorівні. Особливістю цієї методики є також і те, що вона враховує внутрішню та зовнішньоекономічну специфіку країни, наслідком чого є розширення переліку локальних індикаторів – передвісників. Слід вказати, що для розрахунків випереджувальних індикаторів, окрім статистичних даних використовують у якості додаткового джерела інформації дані анкет щодо діяльності підприємств та споживачів кінцевої продукції.

У Польщі використовують шість різних випереджальних індикаторів. Всі вони мають економічне обґрунтування своєї циклічної поведінки та здійснюють вплив на економічне зростання [6, с.131-132].

Значну увагу розробці та практичному використанню економічних випереджувальних індикаторів приділяють в Росії. Вибір цих індикаторів здійснюється на основі наступних критеріїв [7]:

- здатність викликати зміни загальноєкономічної динаміки через зміни попиту і пропозиції;
- здатність відбивати очікування економічних агентів;
- здатність раніше, аніж економіка в цілому, реагувати на зміни економічної активності;
- використання аналогічного індикатора в інших країнах.
- Система випереджувальних індикаторів в Росії складається з:
 - індикатору відношення платоспроможного попиту до норми;
 - індикатору відношення запасів готової продукції до норми;
 - індикатору зростання забезпеченості власними коштами;
 - ціни нафти Urals (середземноморська);
 - офіційного курсу Центробанку за 1 дол. США;
 - доларового індексу "Moscow Times";
 - реальної ставки MIAGR-overnight, % річних.

При цьому, кожен з випереджувальних індикаторів має свій середній термін випередження.

В Україні також здійснюються розробки пов'язані із створення системи показників-передвісників. Цій проблематиці присвячені науково-практичні розробки Держкомстату України, НДІ статистики та Інституту економічного прогнозування НАН України. У ході проведення робіт ними були запропоновані випереджувальні індикатори для кількох галузей економіки та досліджено кореляцію між синтетичним індикатором для промисловості і показником реального ВВП, а також запропоновано методичний підхід, який дозволяє передбачити зміни реального ВВП за допомогою випереджальних індикаторів в розрізі оцінки попиту і пропозиції [8, с.138-140]. Узагальнена оцінка підходів до побудови системи компонентів випереджувальних індикаторів представлена у табл.1.

Як бачимо, система випереджувальних індикаторів включає різні сфери економічної діяльності та різний набір компонент. Це свідчить про можливість запровадження системи випереджувальних індикаторів не тільки на національному, а й на регіональному рівні. Підтвердженням цьому може слугувати регіональний індекс інноваційної якості людських ресурсів, запропонований Семів Л.К [8]. Цей індекс можна вважати індикатором регіонального розвитку і, одночасно, завдяки своїй випереджувальній здатності показником – передвісником змін як в економіці регіону, так і суспільства в цілому. Включаючи освітню, науково-технологічну, духовно – інформаційну, економічну, демографічну, екологічну та інші компоненти, регіональний індекс ІЯЛР дозволяє стверджувати про ймовірне наближення піку чи спаду регіональної економіки. Оскільки, як відомо, в умовах формування постіндустріального суспільства визначальне значення має якість людських ресурсів та інтенсивність інноваційної діяльності, наведений показник можна вважати таким що відображає реальні зміни та свідчить про передумови регіону щодо досягнення економічного зростання саме у довготривалій перспективі.

Оскільки стратегічне прогнозування пов'язане із передбачуваністю динаміки економічного та соціального розвитку регіону, відповідно, система випереджувальних індикаторів дозволить передбачити циклічні зміни в економіці та спрогнозувати прогнозні параметри розвитку регіону. В основу системи випереджувальних індикаторів соціально-економічного стану регіону “покладено принцип вибору таких показників, у яких поворотні точки наступають значно раніше, ніж про це сигналізує загальний стан економіки” [8, с. 294].

У відповідності до логіки формування системи випереджувальних індикаторів, які розраховують в окремих європейських країнах сформулюємо систему індикаторів та прогнозних показників, які доцільно використовувати для здійснення регіонального моніторингу (табл.2).

Особливе місце у регіональному моніторингу слід відводити дослідженню розвитку бізнесу, його взаємодії із владою, реакції на економічну політику. Тому при виборі випереджувальних індикаторів слід враховувати те, що рішення, які приймаються регіональною владою, тільки створюють умови для прийняття рішень бізнесовими структурами. Внаслідок регіональних особливостей і специфіки регіонів місцевий бізнес має різну структуру та ефективність. З огляду на це, на регіональному рівні у якості випереджувального індикатора доцільно виділяти індикатор умов ведення бізнесу.

Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що запровадження системи випереджувальних індикаторів для проведення моніторингу реалізації регіональних стратегій дасть можливість:

- підвищити обґрунтованість та рівень інформативності запропонованих рішень;
- збільшити кількість варіантів раціональних, ефективних рішень;
- скоротити час на аналіз варіантів рішень;
- виключити варіанти рішень з небажаними прогнозованими наслідками.

Зазначимо, що моніторинг, як ефективний інструмент управління регіональним розвитком має перспективи до застосування не тільки в сфері стратегічного планування, а і в інших сферах управлінської діяльності. Так, Міністерство економічного розвитку і торгівлі в перспективі у 2015 році планує проводити моніторинг кожної області щодо виконання завдань програми діяльності уряду задля порівняння успішності реформ та визначення регіональних рейтингів.

Висновки. Відмічаючи надзвичайно важливу роль моніторингу в системі управління регіональним розвитком доходимо висновку, що для підвищення його ефективності доцільно чітко визначити інституційні засади проведення моніторингу та запровадити в практику систему показників, яка б давала не тільки оцінку реальній ситуації в регіонах та інших територіальних системах, а й дозволяла оцінити прогнозні тенденції розвитку та наслідки реалізації прийнятих управлінських рішень.

Структура систем випереджувальних індикаторів в країнах ЄС¹

Сфера охоплення	Індикатор	Країна застосування
Інституціональний аспект розвитку економіки	Індикатор умов ведення бізнесу	Німеччина, Великобританія
	Відношення вартості укладених контрактів до величини попиту	Німеччина, Великобританія, Італія
	Дифузний індекс уповільнення поставок	США
	Індекс умов створення бізнесових одиниць – підприємств	США
	Індекс очікувань щодо обсягів портфеля замовлень	Франція
Динаміка та рівень розвитку фондового ринку	Індекс цін акцій	ЄС, США
	Індекс цін акцій в промисловості	Німеччина
	Індекс фондового ринку CAC 40	Франція
Умови та динаміка короткострокового кредитування	Величина міжбанківських трьох місячних кредитів	Франція
	Дохід та відсоткова ставка за 3-місячними кредитами	Великобританія
	Спред між довго- та короткостроковими відсотковими ставками	Франція
Обіг цінних паперів	Дохід за гарантованими урядовими облігаціями	Франція
	Дохід за довготерміновими державними облігаціями	Італія
	Індекс прибутковості цінних паперів	Великобританія
Інтенсивність зовнішньоторгівельних потоків	Показники зовнішньої торгівлі	Франція, Італія
	Індикатора перспектив експорту	Великобританія
	Показників сальдо торгівельного балансу, сальдо поточних операцій, обсяги експорту, імпорту	Франція
Динаміка економічної кон'юнктури в основних країнах –партнерах і ступеня економічної інтеграції	Випереджуючий композиційний індекс для США	Франція
	Показники економічних зв'язків	Франція
Результати економічних опитувань	Індикатор чутливості споживачів	Зона ЄС, США
	Індикатор очікувань в промисловості та її підгалузях	Франція, Великобританія
	Індикатор зміни обсягів загального виробництва	Франція, Італія
	Індикатор очікувань в галузі будівельних матеріалів	Зона ЄС
	Оцінки обсягів запасів	Франція, Німеччина, Великобританія
Обсяги придбання товарів довготривалого користування	Показник реєстрації пасажирських автомобілів	Франція, Італія, Великобританія
	Кількість дозволів на початок будівництва житла	США

¹Примітка. Складено за:[Б, с. 135-137]

Система випереджувальних індикаторів та прогнозних показників економічного розвитку регіону

Індикатори	Компоненти випереджувальних індикаторів	Показники
Індикатор очікуваних змін у промисловості або тенденцій розвитку виробництва	Зміни обсягів виробництва у базових галузях економіки	• Обсяги промислової продукції (робіт та послуг) у пріоритетних галузях; • Обсяги продукції виробничо-технічного призначення (електроенергія, нафтопродукти, газ тощо); • Обсяги продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств
	Інноваційний рівень виробництва	• Кількість підприємств, що впроваджували інновації; • Частка підприємств, які проводили комплексну модернізацію, впроваджували нові технологічні процеси; • Оновлення продукції пріоритетних галузей промисловості.
Індикатор інвестиційних перспектив	Обсяг потенційних інвестиційних ресурсів	• Кількість реалізованих інвестиційних проектів; • Обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок всіх джерел фінансування у пріоритетні галузі економіки; • Обсяг підрядних робіт; • Введення в експлуатацію житла, установ освіти тощо.
	Рівень забезпеченості власними коштами	• Частка субвенцій та дотацій в місцевих бюджетах; • Співвідношення доходів та видатків бюджету.
	Рівень кредитування	• Обсяг кредитів в економіку; • Частка довгострокових та короткострокових кредитів.
	Рівень залучення іноземних інвестицій	• Сукупний капітал резидентів; • Прямі іноземні інвестиції за видами економічної діяльності.
Індикатор розвиненості економічних зв'язків	Інтенсивність зовнішньоторговельних потоків	• Сальдо торговельного балансу, обсяги експорту та імпорту.
	Інтенсивність міжрегіональних внутрішньоторговельних потоків	• Кількість договорів на поставку продукції підприємств регіону (результати бізнес опитувань).
Індикатор умов ведення бізнесу	Інституційне забезпечення підприємницької діяльності	• Кількість інституцій підтримки підприємств малого та середнього бізнесу; • Доходи суб'єктів підприємницької діяльності.
Індикатор чутливості споживачів до змін	Рівень доходів населення	• Реальна заробітна плата у пріоритетних галузях економіки; • Доходи від власності доходи від підприємницької діяльності та само зайнятості; • Частка соціальних трансфертів у загальному обсязі доходів населення.
	Рівень видатків населення	• Кількість наданих населенню кредитів для придбання товарів; • Видатки населення на купівлю товарів, оплату послуг, купівлю нерухомості та іноземної валюти; • Приріст заощаджень у вкладах і цінних паперах.

Список використаних джерел:

1. Теряник О.А. Аналіз проблем статистичного забезпечення моніторингу реалізації регіональних стратегій / О. А. Теряник // Моделювання та інформаційні системи в економіці. - 2011. - Вип. 83. - С. 172-185. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mise_2011_83_18.pdf.
2. Руководство по планированию, мониторингу и оценке результатов развития. Программа развития Организации Объединенных Наций. – Copyright ПРООН, 2009. – 225с. Руководство по планированию, мониторингу и оценке результатов развития. Программа развития Организации Объединенных Наций. – Copyright ПРООН, 2009. – 225с.
3. Порядок розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій розвитку: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. №1186.
4. Сментина Н.В. вітчизняний досвід планування моніторингу та оцінювання реалізації стратегій розвитку мезосистем {електронний ресурс] ресуРежим досту:<http://dspace.oneu.edu.ua/j>
5. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29 червня 2002 р. № 224.
6. Бурлай Т. В. Особливості методичних підходів до прогнозування змін макроекономічної кон'юнктури // Економіка і прогнозування. - К., 2002. - №3. – с.126-127.
7. Система опережающих индикаторов для экономики России // http://www.e-finansist.ru/Ob_indexe_SOI.htm
8. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. –392с.